

Din Görevlilerinde Tükenmişlik

Doç. Dr. Hasan KAYIKLIK*

Atf / ©- Kayıklık, H. (2007). Din görevlilerinde tükenmişlik. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2), 1-19.

Özet- Çalışma, imam-hatiplerin ve Kuran kursu öğreticilerinin tükenmişlik durumunun belirlenmesi ve bu durumun bazı demografik özelliklere göre irdelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Yöntem: Tanımlayıcı bir araştırma olan çalışmanın örnekleme grubu, evrenden sistematik örnekleme ile seçilerek oluşturulmuştur. Veriler, araştırmacı tarafından Maslach Tükenmişlik Ölçeği ve demografik bilgilerin yer aldığı soru formlarının uygulanmasıyla toplanmış ve SPSS ile analiz edilmiştir. Sonuçlar: Sonuçlara göre Kuran kursu öğreticileri ile imam-hatipler duyarsızlaşma açısından farklılaşmakta fakat duygusal tükenme ve kişisel başarı alt boyutlarında farklılık görülmemektedir. Yaş, duygusal tükenme ile ilişkilidir. Mesleki kıdem, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma ile ilişkilidir. Duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı, medeni durum, çalışma yerinin köy ya da şehir olması ve öğrenim düzeyine göre farklılaşmamaktadır.

Anahtar sözcükler- Psikoloji, Tükenmişlik, İmam-Hatip, Kuran Kursu Öğreticisi, Maslach Tükenmişlik Ölçeği.

§§§

Giriş

İçinde bulunduğumuz yıllar, daha önceki zaman dilimlerine göre insanın bilgiye daha kolay ulaştığı, daha bireysel yaşam biçiminin öne çıktığı, hayatın daha hızlı yaşandığı, insanların birbirlerine fiziken daha yakın ama duygusal bakımdan daha uzak olduğu, sanayi ve teknolojinin gelişmesine paralel olarak kültürel değerlerin bir kısmının yok olduğu ya da biçim değiştirdiği ve bu yaşam biçiminin insanı zorladığı süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı. hkayiklik@cu.edu.tr

ortamda daha pek çok zorluk insanı kuşatmış bulunmaktadır. İnsan ise yaratılış özelliklerinin bir gereği olarak hayatı daha kolay, anlaşılır ve yaşanır hale getirmek için çaba harcamaktadır. Söz konusu çabalardan biri de, çoğu zaman ve zeminde, kültürde hazır bulunan dinle iletişime geçmektir. Böyle bir iletişime giren insanın karşılaştığı kişilerden biri hiç kuşkusuz din hizmetleri alanında çalışan personeldir.

Din hizmetleri personeli, Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak çalışmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı, alanda yetmiş binden fazla personel istihdam etmektedir. Bu personelin her türlü özelliği, hizmet verdiği alanda karşılaştığı insanları şu ya da bu şekilde etkilediği için bilinmek durumundadır.

Bu düşünceden hareketle, çalışma, din görevlilerinin tükenmişlik durumunu belirlemek amacıyla.

Tükenmişlik

Tükenmişlik, insanla ilgili iş yapan kişilerde sık sık ortaya çıkan duygusal yorgunluk ve tükenme sendromudur. Tükenmişlik sendromundaki temel nokta, duygusal yorgunluk ve zayıflama hissinin yükselmesidir. Duygusal kaynaklar tükendiği için, çalışan birey, psikolojik düzeyini daha fazla koruyamayacağı hissine kapılır ve kendini işine veremez. Diğer bir görünüm ise bireyin hizmet verdiği kişilere karşı aldırılmaz, olumsuz tutum ve duygular, negatif davranışlar geliştirmesidir. Bu tür negatif reaksiyonlar, duygusal tükenme ile bağlantılıdır, yani tükenmişliğin bu iki yönü birbirleriyle ilişkilidir. Tükenmişlik sendromunun üçüncü görünümü ise bir kişinin kendi kendisini olumsuz olarak değerlendirmesidir. Böyle insanlar kendilerini mutsuz hissederler ve mesleklerinde doyuma ulaşamazlar (Maslach and Jackson 1981: 99; Halbesleben and Buckley 2004).

İlgili alanyazın incelendiğinde görülmektedir ki tükenmişlik üç alt boyutta ele alınmaktadır (Maslach and Jackson 1981; 1986).

- 1) *Duygusal tükenme*: İnsanda aşırı yorgunluk duygusu, duygusal bakımdan hırpalanmışlık hissi gibi duyguların giderek yoğunlaşması.
- 2) *Duyarsızlaşma*: Başkalarına karşı olumsuz bir tutum geliştirme, katı, soğuk ve ilgisiz davranma bu duyarsızlaşmanın belirtileri olarak görülmektedir.

- 3) *Kişisel başarı*: Bireyin mesleğindeki başarıları açısından değerlendirilmesidir. Kişisel başarı duygusundaki azalma, insanın kendini işinde başarısız ve yetersiz hissetmesine yol açar.

Tükenmişlik, tedricen daha kötüye gitme sürecidir. Bu süreç, meslekte zorlanmayı, idealizmin zayıflamasını ve başarılı olma arzusunun gittikçe körelmesini içerir. Hizmet verilen insanlarla yaşanan yoğun ilişki birikimi (Figley 1995: 11-12) bazı sorunları da beraberinde getirebilir.

Tükenmişliğin belirtilerini araştıran Figley, onların beş kategoride değerlendirildiğini tespit etmiştir (1995: 12).

- 1) Fiziksel belirtiler (yorgunluk ve fiziksel tükenmişlik, uyku zorlukları, baş ağrısı, mide rahatsızlıkları, nezle gibi somatik sorunlar),
- 2) Duygusal belirtiler (çabuk sinirlenme, kaygı, depresyon, suçluluk ve acizlik duyguları...),
- 3) Davranışsal belirtiler (saldırganlık, duyarsızlık, kötümserlik, savunmasızlık, madde bağımlılığı...),
- 4) İşle ilgili belirtiler (iş terketme, düşük çalışma performansı, işe devamsızlık, geç gelme, işe verilen araları kötü kullanma, hırsızlık...),
- 5) Kişiler arası ilişki bozuklukları (baştan savma ilişkiler, konsantre olamama, hizmet verilen kişilerden ve iş arkadaşlarından uzak durma...).

Sıralanan bu kategoriler birleştirildiğinde, tükenmişliğin insanın hemen bütün yönlerini etkilediği görülmektedir. Tükenmişlik insanı, duygusal, davranışsal ve fiziksel olarak etkilediği gibi iş yaşamını ve sosyal ilişkilerini de etkilemektedir.

Araştırma

Araştırmanın Amacı: Bu çalışmada; özelde din görevlilerinin tükenmişlik düzeyinin, çeşitli demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek, genelde ise çalışma alanıyla ilgili bazı değişkenlerin tükenmişlik düzeyi ile ilişkisini tespit etmek amaçlanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın evreni, Adana merkez ilçeleri (Seyhan, Yüreğir) ve köylerinde çalışan imam-hatip, müezzin kayyım ve Kuran kursu öğreticilerinden oluşmaktadır. Sayısal olarak ifade etmek gerekirse Seyhan ve köylerinde 130 imam-hatip, 48 müezzin kayyım ve 32 Kur'an kursu öğreticisi bulunurken Yüreğir'de 159 imam-hatip, 30 müezzin kayyım ve 18 Kuran kursu öğreticisi bulunmaktadır. Buna göre toplam 417 kişi araştırmanın evrenini oluşturmaktadır.

Örneklem yöntemi olarak olasılığa dayalı olmayan kolay örneklem metodu seçilmiştir. Müftülüklerce yapılan aylık toplantılara katılan din görevlilerine Seyhan ve Yüreğir'de ayrı ayrı anket uygulanmıştır. Anket formları, toplantı sırasında genel açıklama yapılarak dağıtılmış ve görevlilerin anket formlarını doldurarak müftülüklere teslim etmeleri istenmiştir. Bu bağlamda 150'si Seyhan, 150'si Yüreğir'de olmak üzere toplam 300 anket formu dağıtılmış, ancak bunlardan sadece 134 adedi geri dönmüştür.

Örnekleme ilişkin demografik bilgileri şöyle özetleyebiliriz: Örneklemin 30'u (% 22.4) bayan, 104'ü (% 77.6) ise erkektir. Bayanlar Kur'an Kursu Öğreticisi iken erkeklerin tamamı İmam-Hatip ve Müezzin Kayyım olarak görev yapmaktadır. Örneklemin yaş aralığı 22-54 olup yaş ortalaması 38.74'tür. Meslekî kıdemleri 1 ile 30 yıl arasında değişen deneklerin ortalama olarak 15.68 yıl hizmet ettiği tespit edilmiştir. Medeni durum bakımından 120'si (% 89.6) evli, 13'ü (% 9.7) bekârdır. Şehirde görev yapanların sayısı 93 (% 69.4), köyde görev yapanların sayısı ise 41 (% 30.6) dir. Lise mezunu olanlar 37 (% 27.6) yüksek okul mezunu olanlar ise 97 (%72.4) kişidir. Bununla birlikte yüksek öğrenim görenlerin 53'ünün (% 39.6) İlahiyat Fakültesi mezunu olduğu, 44'ünün (% 32.8) ise diğer yüksek okullardan mezun oldukları görülmüştür.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada tükenmişlik ölçeği ile birlikte kişisel bilgi envanteri kullanılmıştır. Maslach ve Jackson'ın geliştirdiği ve Türkçe'ye uyarlaması, geçerlik ve güvenirlik çalışması Ergin (1993) tarafından yapılan "Maslach Tükenmişlik Ölçeği" toplam 22 maddeden oluşmaktadır. Orijinalinde 5 dereceli likert tipi ile cevaplanan ölçek bizim çalışmamızda 4 dereceli hale getirilmiştir. Tükenmişlik ölçeği; "duygusal tükenme", "duyarsızlaşma" ve "kişisel başarı"

olmak üzere üç alt ölçekten oluşmaktadır. Bu üç alt boyuttan elde edilen puanlar ayrı ayrı ve toplam tükenmişlik puanı alınarak değerlendirilmiştir. Toplam 22 maddeden oluşan tükenmişlik ölçeğinden bu çalışmada en az 22, en fazla 88 puan alınmaktadır. Ölçeğin alt boyutlarında ise duygusal tükenme en düşük 9, en yüksek 36; duyarsızlaşma en düşük 5, en yüksek 20; kişisel başarı¹ en düşük 8, en yüksek 32 puan alınabilmektedir.

Araştırmada Cevap Aranılan Sorular

1. Tükenmişlik durumu cinsiyete / branşa göre farklılaşmakta mıdır?
2. Tükenmişliğin yaşla ilişkisi nedir?
3. Tükenmişlik durumu medeni duruma göre değişmekte midir?
4. Tükenmişlik düzeyinin mesleki kıdemle ilişkisi nedir?
5. Tükenmişlik sonuçları, çalışma yerine göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
6. Tükenmişlik düzeyi, öğrenim düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?
7. Tükenmişlik durumu, takdir ya da teşekkür ile taltif edilme durumuna göre değişmekte midir?
8. Tükenmişlik düzeyinin, ekonomik durum algısına göre dağılımı nedir?

Bulgular

Araştırmada cevap aranan sorulardan birincisi, tükenmişlik durumunu cinsiyete / branşa göre farklılaşım farklılaşmadığı idi. Yapılan istatistik analizde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Kadın ve erkeklerin genel tükenmişlik ve tükenmişliğin alt boyutları açısından farklılaşım farklılaşmadığını belirlemek için t-testi yapılmıştır. Tablo 1 incelendiğinde erkeklerle bayanların diğer bir ifadeyle imam-hatip, müezzin kayyımlar ile Kuran kursu öğreticilerinin genel tükenmişlik, duygusal tükenme ve kişisel başarı bakımından farklılaşmadığı, buna karşın duyarsızlaşma açısından farklılaştıkları görülmektedir. Ortalama duyarsızlaşma puanı 7.47

¹) Toplam puan alabilmek için ölçekteki kişisel başarı maddeleri ters puanlandığından düşük puan kişisel başarı duygusunun yüksekliğini gösterirken, yüksek puan kişisel başarı duygusunun zayıflığını belirtmektedir.

olan imam-hatip ve müezzin kayyımların ortalama duyarsızlaşma puanı 6.48 olan Kur'an kursu öğreticilerinden daha fazla duyarsızlaşma puanına sahip oldukları ve bu duyarsızlaşmanın istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaştığı görülmektedir ($p < .05$).

Tablo 1: Tükenmişlik sonuçlarının cinsiyete / branşa göre dağılımı²

	Cinsiyet / Branş	n	x	ss	sd	t	p
Duygusal Tükenme	İmam-Hatip, Müezzin Kayyım / Erkek	97	15.85	4.63	122	1.281	.203
	Kur'an Kusu Öğreticisi /Bayan	27	14.63	3.20			
Duyarsızlaşma	İmam-Hatip, Müezzin Kayyım / Erkek	99	7.47	2.32	124	2.067	.041*
	Kur'an Kusu Öğreticisi /Bayan	27	6.48	1.76			
Kişisel Başarı	İmam-Hatip, Müezzin Kayyım / Erkek	97	23.58	3.66	119	-1.602	.112
	Kur'an Kusu Öğreticisi /Bayan	24	24.88	3.05			
Genel Tükenmişlik	İmam-Hatip, Müezzin Kayyım / Erkek	89	46.44	6.49	110	.401	.690
	Kur'an Kusu Öğreticisi /Bayan	23	45.87	3.93			

* $p < .05$

² Araştırmaya katılan deneklerden kadınların tamamı Kuran Kursu öğreticisi, erkeklerin tamamı da imam-hatip ve müezzin kayyım olduğundan cinsiyet ve branş dağılımları arasında farklılık bulunmamaktadır.

Cevap aranan ikinci soru, tükenmişlik durumunun yaşla ilişkisinin nasıl olduğu idi. Bu duruma ilişkin sonuç ise şöyle oluşmaktadır.

Tablo 2: Tükenmişlik sonuçlarının yaşla ilişkisi

	n	r	p
Yaş - Duygusal tükenme	122	.190	.036*
Yaş - Duyarsızlaşma	124	.155	.086
Yaş - Kişisel Başarı	119	-.025	.791
Yaş - Genel Tükenmişlik	110	.108	.262

*p<.05

Yaş ile tükenmişlik arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon tablosuna (Tablo 2) göre yaş ile duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki (p<.05) görülürken genel tükenmişlik ve diğer alt boyutlarla yaş arasında anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamaktadır (p>.05).

Tablo 3: Tükenmişlik sonuçlarının medeni duruma göre dağılımı

	Medeni Durum	n	x	ss	sd	t	p
Duygusal Tükenme	Evli	112	15.70	4.52	122	.900	.370
	Bekar	12	14.50	2.58			
Duyarsızlaşma	Evli	115	7.33	2.27	124	1.110	.269
	Bekar	11	6.55	1.86			
Kişisel Başarı	Evli	109	23.74	3.66	119	-.848	.398
	Bekar	12	24.67	2.64			
Genel Tükenmişlik	Evli	102	46.34	6.17	110	.121	.904
	Bekar	10	46.10	4.90			

Tükenmişlik düzeyinin medeni duruma bakımından farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek için yapılan işleme göre evlilerle bekarlar arasında genel tükenmişlik, duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı bakımından anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı (p>.05) tespit edilmiştir. Nitekim tablo 3'te görüleceği gibi genel tükenmişlik ortalama puanları evlilerde 46.34, bekarlarda 46.10; duygusal tükenme ortalama puanı evlilerde 15.70, bekar-

larda 14.50; duyarsızlaşma ortalama puanı evlilerde 7.33, bekarlarda 6.55; kişisel başarı ortalama puanı ise evlilerde 23.74, bekarlarda 24.67 olarak gerçekleşmektedir. Ortalamalara bakıldığında küçük farklar görülmele birlikte bu farklılığın anlamlılık düzeyine ulaşmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Tükenmişlik sonuçlarının mesleki kıdemle ilişkisi

	n	r	p
Mesleki Kıdem-Duygusal tükenme	121	.185	.042*
Mesleki Kıdem - Duyarsızlaşma	123	.199	.028*
Mesleki Kıdem - Kişisel Başarı	118	-.036	.695
Mesleki Kıdem - Genel Tükenmişlik	110	.104	.281

*p<.05

Din görevlilerinde, mesleki kıdem ile genel tükenmişlik ($r=.104$ ve kişisel başarı ($r=-.036$) arasında anlamlı bir ilişki görülmemekle birlikte ($p>.05$), mesleki kıdem ile duygusal tükenme ($r=.185$) ve duyarsızlaşma ($r=.199$) alt boyutları arasında $p<.05$ düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Tükenmişlik sonuçlarının çalışma yerine göre dağılımı

	Çalışma Yeri	n	x	ss	sd	t	p
Duygusal Tükenme	Şehir	86	15.79	4.57	122	.779	.437
	Köy	39	15.13	3.92			
Duyarsızlaşma	Şehir	87	7.26	2.26	124	-.018	.985
	Köy	38	7.26	2.22			
Kişisel Başarı	Şehir	81	23.78	3.51	119	-.241	.810
	Köy	39	23.95	3.76			
Genel Tükenmişlik	Şehir	75	46.33	5.74	110	.030	.976
	Köy	37	46.30	6.71			

Çalışma yerinin şehir ya da köy olması dikkate alındığında ortalama puanlar şöyle olmaktadır: Genel tükenmişlik bakımından şehirde çalışanların ortalama puanı 46.33,

köyde çalışanların ortalama puanı 46.30; duygusal tükenme bakımından şehirde çalışanların ortalama puanı 15.79, köyde çalışanların ortalama puanı 15.13; duyarsızlaşma bakımından şehirde çalışanların ortalama puanı 7.26, köyde çalışanların ortalama puanı 7.26; kişisel başarı bakımından şehirde çalışanların ortalama puanı 23.78, köyde çalışanların ortalama puanı 23.95. Bu sonuçlara göre din görevlilerinin köyde ya da şehirde çalışmalarının genel tükenmişlik ve tükenmişliğin alt boyutları bakımından anlamlı bir farklılaşmaya yol açmadığı ($p>.05$) anlaşılmaktadır.

Cevabını aradığımız sorulardan altıncısı “Tükenmişlik düzeyi, öğrenim düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?” şeklinde idi.

Tablo 6: Tükenmişlik sonuçlarının öğrenim düzeyine göre dağılımı

	Öğrenim Düzeyi	n	x	ss	sd	t	p
Duygusal Tükenme	Lise	32	15.44	4.72	122	-.214	.831
	Yüksek Öğrenim	92	15.63	4.27			
Duyarsızlaşma	Lise	34	7.50	2.78	124	.723	.471
	Yüksek Öğrenim	92	7.17	2.02			
Kişisel Başarı	Lise	31	22.84	4.84	119	-1.815	.072
	Yüksek Öğrenim	90	24.18	2.98			
Genel Tükenmişlik	Lise	29	44.48	7.29	110	-1.925	.057
	Yüksek Öğrenim	83	46.96	5.45			

Tablo 6 incelendiğinde, genel tükenmişlik (L: 44.48, YÖ: 46.96), duygusal tükenme (L: 15.44, YÖ: 15.63), duyarsızlaşma (L: 7.50, YÖ: 7.17), kişisel başarı (L: 22.84, YÖ: 24.18) ortalama puanları görülmektedir. Buna göre din görevlilerinin tükenmişlik düzeyleri karşılaştırıldığında tükenmişliğin alt boyutları ve genel tükenmişlik bakımından herhangi bir anlamlı

farklılaşma oluşmadığı ($p>.05$) tespit edilmiştir. Sorumuzun cevabı ise “öğrenim düzeyine göre tükenmişlik bakımından herhangi bir farklılaşma bulunmamaktadır” diye ifade edilebilir.

Tablo 7: Tükenmişlik sonuçlarının takdir ve teşekkür ile taltif edilmeye göre dağılımı

	Taltif	n	x	ss	sd	t	p
Duygusal Tükenme	Taltif Edilen	76	15.78	4.49	121	.484	.629
	Taltif Edilmeyen	47	15.38	4.29			
Duyarsızlaşma	Taltif Edilen	76	7.30	2.36	124	.250	.803
	Taltif Edilmeyen	50	7.20	2.08			
Kişisel Başarı	Taltif Edilen	73	24.04	3.61	118	.956	.341
	Taltif Edilmeyen	47	23.40	3.47			
Genel Tükenmişlik	Taltif Edilen	70	46.73	6.55	110	.919	.360
	Taltif Edilmeyen	42	45.64	5.11			

Tablo 7 incelendiğinde din görevlilerinin ortalama genel tükenmişlik puanı (taltif edilen: 46.73, taltif edilmeyen: 45.64); duygusal tükenme puanı (taltif edilen: 15.78, taltif edilmeyen: 15.38); duyarsızlaşma puanı (taltif edilen: 7.30, taltif edilmeyen: 7.20); kişisel başarı puanı (taltif edilen: 24.04, taltif edilmeyen: 23.40) birbirlerine yakın olarak görülmektedir. Nitekim yapılan istatistik işlemler sonucuna göre taltif edilen ve taltif edilmeyen din görevlilerinin genel tükenmişlik düzeyi ve tükenmişliğin alt boyutları bakımından anlamlı bir farklılaşma göstermedikleri anlaşılmaktadır ($p>.05$).

Son sorumuz tükenmişlik düzeyinin ekonomik tatmin algısına göre nasıl oluştuğu ile ilgili idi. Tukey HSD sonucuna göre ekonomik tatmin algısı dikkate alındığında duygusal tükenmişlik bakımından ekonomik durumu kötü olanlarla ekonomik durumu iyi olanlar arasında anlamlı bir farklılık görülürken ($p<.05$) genel tükenmişlik ve tükenmişliğin diğer boyutları bakımından gruplar arasında anlamlı bir farklılaşma oluşmamaktadır. Tablo 8’de görüldüğü gibi ekonomik durumunun kötü olduğunu düşünenlerin ortalama duygusal tükenme puanı 17.93 olarak gerçekleşirken, ekonomik durumunun iyi olduğunu düşünenlerin ortalama duy-

gusal tükenme puanı 13.64 olarak ortaya çıkmaktadır. Ortalama duygusal tükenmişlik puanları arasında görülen fark istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşmayı doğurmaktadır ($p>.05$).

Tablo 8: Tükenmişlik sonuçlarının ekonomik durum algısına göre dağılımı

	Ekonomik Tatmin Algısı	n	x	ss	Fark
Duygusal Tükenme	Kötü (1)	15	17.93	4.85	1 ile 3 arasında
	Orta (2)	87	15.67	4.39	
	İyi (3)	22	13.64	3.13	
Duyarsızlaşma	Kötü (1)	15	7.07	2.19	-
	Orta (2)	88	7.40	2.27	
	İyi (3)	23	6.87	2.22	
Kişisel Başarı	Kötü (1)	15	22.73	3.88	-
	Orta (2)	84	23.89	3.61	
	İyi (3)	22	24.36	3.22	
Genel Tükenmişlik	Kötü (1)	13	46.77	4.17	-
	Orta (2)	78	46.71	6.58	
	İyi (3)	21	44.62	4.68	
Tek Yönlü ANOVA			p= .03		p<.05

Sonuç ve Tartışma

Araştırmanın temel amacı din görevlilerinin tükenmişlik durumlarını belirlemektir. Bu amaçla din görevlilerinin tükenmişlik durumlarının belirli değişkenler açısından farklılaşp farklılaşmadığı tespit edilmeye çalışıldı. Bu bağlamda ilk olarak **cinsiyete** göre tükenmişlik durumu değerlendirildiğinde erkeklerin / imam-hatip ve müezzin kayyımların tükenmişliğin duyarsızlaşma alt boyutunda kadınlardan / kuran kursu öğreticilerinden daha yüksek puan aldıkları saptandı. Diğer bir ifadeyle imam-hatip ve müezzin kayyımlar, kuran kursu öğreticilerine göre daha yüksek düzeyde duyarsızlaşma göstermektedirler. Duyarsızlaşma genel

olarak “başkalarına karşı olumsuz bir tutum geliştirme, katı, soğuk ve ilgisiz davranma” diye düşünülürse bu sonucu izah etmek çok zor olmamalıdır. En kısa ifadeyle “kadınların daha duygusal, sevecen ve merhametli yapıları, yani cinsiyet rolleri onların mesleki alandaki davranışlarına da yansımaktadır” denebilir. Cinsiyet değişkeni dikkate alındığında farklı meslek alanlarında farklı sonuçlara ulaşıldığını görmekteyiz. Örneğin Budak ve Sürgevil’in (2005) çalışmalarında, akademisyen kadın ve erkeklerin tükenmişliğin alt boyutlarından duygusal tükenme boyutunda farklılaştıkları, kadınların duygusal tükenme puan ortalamasının erkeklerin duygusal tükenme puan ortalamasından daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılırken, Avşaroğlu, Deniz ve Kahraman (2005) tarafından teknik öğretmenler üzerinde yapılan araştırmada erkek öğretmenler ile bayan öğretmenlerin tükenmişliğin alt boyutları açısından anlamlı bir farklılık göstermedikleri tespit edilmiştir. Öğretmenler üzerinde yapılan bir diğer araştırmada (Oruç 2007) cinsiyete göre herhangi bir farklılaşmanın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı şekilde, Sayıl ve arkadaşlarının (1997) doktor ve hemşireler üzerinde yaptığı araştırmada kadın ve erkeklerin tükenmişlik açısından farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Diş Hekimliği Fakültesi öğretim üyeleri üzerinde yapılan bir araştırmada da tükenmişlik durumu cinsiyete göre farklılaşmamaktadır (Özdemir ve arkadaşları 1999). Diğer taraftan Sünter ve arkadaşlarının (2006) pratisyen hekimlerin tükenmişlik düzeyine ilişkin olarak yaptıkları araştırmada kişisel başarı puanı erkeklerde daha yüksek olarak bulunurken tükenmişliğin diğer boyutları açısından her iki cinsiyet arasında fark saptanmamıştır. Şanlı (2006), polislerin iş doyumu ve tükenmişlik düzeyine ilişkin olarak Adana’da yaptığı çalışmada tükenmişliğin alt boyutlarının her üçünde de erkeklerin kadınlardan daha yüksek tükenmişlik yaşadıklarını tespit etmiştir. Bu verilere dayanarak bazı araştırmalarda tükenmişliğin cinsiyete göre farklılaşmadığı; bazı araştırmalarda da erkeklerin kadınlardan daha yüksek tükenmişlik düzeyinde bulduklarını söyleyebiliriz. Din hizmetlerinde çalışan personelin ağırlıklı olarak erkeklerden oluştuğu ve bunların da duyarsızlaşma konusunda kadınlara göre daha yüksek tükenmişlik yaşadıkları düşünülürse hizmette başarıya ulaşabilmek için katı, soğuk ve ilgisiz davranışların yerini dinin bir gereği olan yumuşak, sıcak ve dostane ilişkilerin alması gerektiği ifade edilmesi gereken bir durumdur.

Din görevlilerinin **yaş** ile duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki ($p < .05$) görülürken genel tükenmişlik ve diğer alt boyutlarla yaş arasında anlamlı bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Kişinin mesleğinde ya da yaptığı işinde aşırı yüklenilmiş ve tüketilmiş olma duygu-

ları diye tanımlayabileceğimiz duygusal tükenmenin din görevlilerinde yaş ilerledikçe daha da yükseldiği görülmektedir. Buna göre din görevlilerinin yaşlandıkça duygusal tükenme geliştirdikleri söylenebilir. Ancak bu durum sadece yaş faktörü ile açıklanamaz diğer etkenler de dikkate alınmalıdır. Teknik öğretmenler üzerinde yapılan bir araştırmada (Avşaroğlu ve arkadaşları 2005), yaş grupları arasında tükenmişliğin alt boyutlar açısından bir farklılaşma olmamakla birlikte gruplar sıra ortalaması dikkate alındığında duygusal tükenmede en yüksek sıra ortalamasının 41-50 yaş arasındaki öğretmenlerde, en düşük duygusal tükenmenin ise 21-30 yaş grubundaki öğretmenlerde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Oruç'un çalışmasında ise kişisel başarı bakımından 20-29 yaş grubu öğretmenlerin 40 yaş ve üzeri öğretmenlerden daha fazla tükenmişlik yaşadıkları tespit edilmiştir (Oruç 2007). Şanlı'nın polislerle ilgili olarak yaptığı çalışmada diğer boyutlarda herhangi bir farklılaşma görülmezken kişisel başarı boyutunda 20-25 ve 26-30 yaş grubu polislerin 36-40 yaş grubu polislerden daha fazla tükenmişlik yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır (Şanlı 2006). Dolunay ve Piyal'in çalışmasında (2003) ise yaş yükseldikçe duygusal tükenme ve duyarsızlaşma azalırken kişisel başarı duygusu artmaktadır. Diğer taraftan Budak ve Sürgevil'in (2005), Sünter ve arkadaşlarının (2006), Sayıl ve arkadaşlarının (1997), Abacı'nın (2004) araştırmalarında yaş değişkenine göre tükenmişliğin hiçbir boyutunda farklılaşma olmadığı saptanmıştır. Bütün bunlar göstermektedir ki, yaş değişkeni dikkate alındığında mesleklere göre farklı sonuçlar elde edilmektedir. Din görevlilerinde duygusal tükenmişliğin yükselmesi, onların mesleki sorumluluk düzeyinden kaynaklanabileceği gibi ailevi, sosyal ve ekonomik şartların değişmesinden de kaynaklanabilir. Her şeye rağmen yaş ilerledikçe mesleğe karşı duygusal tükenme, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

Medeni durum bakımından din görevlilerinin genel tükenmişlik ve tükenmişliğin alt boyutları açısından anlamlı bir farklılaşma göstermedikleri anlaşılmaktadır. Özdemir ve arkadaşları (1999), Budak ve Sürgevil (2005), Sünter ve arkadaşları (2006), Şanlı (2006) ve Oruç'un (2007) çalışmasında evli ve bekarların tükenmişliğin alt boyutları açısından farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Hem bu çalışmanın sonuçlarının hem de alanyazında rastlanan sonuçlar, evli ya da bekar olmanın bireylerin mesleki tükenmişlik düzeyini etkilemediğini göstermektedir.

Din görevlilerinde, **mesleki kıdem** ile genel tükenmişlik ve kişisel başarı arasında anlamlı bir ilişki görülmemekle birlikte, mesleki kıdem ile duygusal tükenme ve duyarsızlaşma

alt boyutları arasında $p < .05$ düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır. Bu durum, meslekte kıdemli olanların daha az kıdemli olanlara nispetle daha yüksek düzeyde duygusal tükenme ve duyarsızlaşma yaşadıkları anlamına gelir. Avşaroğlu ve arkadaşlarının (2005) çalışmasında öğretmenlerin hizmet süreleriyle duyarsızlaşma ve kişisel başarı arasında bir ilişki bulunmazken hizmet süresi ile duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki olduğu hizmet süresi yükseldikçe duygusal tükenme düzeyinin de yükseldiği sonucu elde edilmiştir. Şanlı (2006) ise polislerde mesleki kıdem ile kişisel başarı ve duyarsızlaşma arasında ilişki tespit etmiştir. Oruç'un çalışmasında duygusal tükenme ve duyarsızlaşma ile mesleki kıdem arasında bir ilişki görülmezken, az kıdemli öğretmenlerin kıdemli öğretmenlere göre daha yüksek kişisel başarı tükenmişliği yaşadıkları ortaya konmuştur (Oruç 2007). Dolunay ve Piyal (2003) öğretmenlerin toplam hizmet süresinin, genel tükenmişlik ve kişisel başarı puan ortalamaları üzerine etkili olduğunu saptamıştır. Toplam hizmet süresi 21 yıl ve daha fazla olanların, duygusal tükenme ve kişisel başarı puan ortalamaları daha kısa süre çalışanlarından düşüktür. Sünter ve arkadaşlarının (2006) araştırmasında ise duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı açısından çalışma süresi grupları arasında anlamlı bir farklılaşma ortaya çıkmamıştır. Aynı sonuç Özdemir ve arkadaşlarının (1999) diş hekimleri üzerinde yürüttüğü çalışmada da ortaya çıkmıştır. Abacı (2004), mesleki kıdem ile duygusal tükenme arasında herhangi bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşırken mesleki açıdan kıdemli olanların daha fazla duyarsızlaştığı sonucuna ulaşmıştır. Bunlardan anlaşıldığı üzere bazı mesleklerde mesleki kıdemle tükenmişlik arasında herhangi bir ilişki görülmezken bazı mesleklerde düşük mesleki kıdem, bazı mesleklerde de yüksek mesleki kıdem tükenmişlik düzeyi ile ilişkili olduğu görülmektedir. Din görevlilerinde yaş değişkenine göre farklılaşan duygusal tükenme mesleki kıdemde de görülmektedir. Ayrıca mesleki kıdem tükenmişlikle duyarsızlaşma düzeyi de yükselmektedir. Aslında din hizmetlerinin daha başarılı yürütülmesi için kıdemli din görevlilerinin tükenmişlik düzeylerinin düşük olması beklenir. Bu durum mesleğe giren gençlerin zamanla idealizmini kaybettiği ve belki mesleğine soğuk ve ilgisiz kaldığı düşüncesiyle açıklanabilir.

Din görevlilerinin **köyde ya da şehirde çalışmalarına** göre genel tükenmişlik ve tükenmişliğin alt boyutları bakımından anlamlı bir farklılaşma göstermedikleri ($p > .05$) anlaşılmaktadır. Sünter ve arkadaşlarının (2006) pratisyen hekimler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada çalışılan sağlık ocaklarının bulunduğu yerleşim birimlerine göre tükenmişliğin boyut-

ları açısından anlamlı bir farklılaşma olmamakla birlikte il merkezinde çalışanların belde ve köylerde çalışanlara göre duygusal tükenme ve duyarsızlaşma puanlarının daha yüksek olduğu, kişisel başarı puanlarının ise daha düşük olduğu bulunmuştur. Bu sonuç, çalışılan yerin köy yada şehir olmasının mesleki durumu özellikle tükenmişlik açısından çok etkilemediği anlamına gelmektedir.

Öğrenim düzeyi dikkate alınarak din görevlilerinin tükenmişlik düzeyleri karşılaştırıldığında tükenmişliğin alt boyutları bakımından anlamlı bir farklılaşma oluşmamakla birlikte, genel tükenmişlik düzeyi itibariyle yüksek öğrenim gören din görevlilerinin (x: 46.96), lise öğrenimi gören din görevlilerinden (x: 44.48) kısmen daha yüksek tükenmişlik içinde oldukları görülmektedir. Bu da yüksek tahsil yapanların tükenmişlik düzeylerinin farklılaşma eğilimi taşıdığı şeklinde değerlendirilebilir. Şanlı'nın araştırmasında, polislerin öğrenim durumları dikkate alındığında tükenmişliğin boyutları açısından herhangi bir farklılık tespit edilememiştir (Şanlı 2006). Aynı şekilde Abacı'nın çalışmasında da lise mezunlarıyla üniversite mezunları kişisel başarı açısından farklılaşmamıştır (2004). Diğer meslek gruplarında olduğu gibi din görevlilerinde de tükenmişlik düzeyi, öğrenim düzeyine göre anlamlı bir farklılaşma göstermemektedir. Ancak yüksek öğrenim gören din görevlilerinin ortalama tükenmişlik puanlarının, lise öğrenim gören din görevlilerinin ortalama tükenmişlik puanlarından daha yüksek olduğunu belirtmek gerekir.

Din görevlilerinin **taltif edilme** durumuna göre genel tükenmişlik düzeyi ve tükenmişliğin alt boyutları bakımından anlamlı bir farklılaşma göstermedikleri anlaşılmaktadır ($p>.05$). Takdir belgesiyle ödüllendirilen polislerde duygusal tükenme ve duyarsızlaşma açısından anlamlı bir farklılaşma olmazken, takdir belgesi alamayanların alanlara oranla daha yüksek kişisel başarı tükenmişliği yaşadıkları tespit edilmiştir. Aynı şekilde taltif edilmeyenlerin taltif edilenlerden daha fazla kişisel başarı tükenmişliği yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır (Şanlı 2006). Oruç'un çalışmasında amirlerinden takdir görmeyen öğretmenlerin takdir görenlere göre daha yüksek duygusal tükenme düzeyine sahip oldukları görülürken, duyarsızlaşma ve kişisel başarı konusunda herhangi bir farklılaşma olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Oruç 2007). Dolunay ve Piyal (2003) öğretmenlerde üstlerinden takdir görme durumu ile genel tükenmişlik, duygusal tükenme, kişisel başarı ve duyarsızlaşma puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptamıştır. Diğer bazı meslek gruplarında taltif edilme-

yenlerin daha yüksek tükenmişlik düzeyine sahip oldukları görülürken din görevlilerinde böyle bir farklılaşma görülmemektedir.

Duygusal tükenmişlik bakımından **ekonomik durumu** kötü olanlarla ekonomik durumu iyi olanlar arasında anlamlı bir farklılık görülürken ($p<.05$) genel tükenmişlik ve tükenmişliğin diğer boyutları bakımından gruplar arasında anlamlı bir farklılaşma oluşmamaktadır. Şanlı ekonomik durum algısına göre kişisel başarı tükenmişliğinde herhangi bir farklılaşma tespit edemezken, ekonomik durumunu çok iyi olarak değerlendirenlerin duygusal tükenmişlik düzeylerinin ekonomik durumlarını orta, az ve tatmin etmiyor şeklinde değerlendirenlerden daha az tükenmişlik yaşadıklarını; duyarsızlaşma düzeyinde tatmin etmiyor olarak değerlendirenlerin çok iyi ve orta olarak değerlendirenlere göre daha fazla tükenmişlik yaşadıklarını saptamıştır (Şanlı 2006). Abacı'nın (2004) çalışmasında ekonomik düzeyi düşük olanların ekonomik düzeyi yüksek olanlardan duygusal tükenme ve duyarsızlaşma açısından farklılaştığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan, ekonomik durum algısının, tükenmişlik ile tamamen olmasa da kısmen ilişkili olduğu, ekonomik durumu zayıf olanların ekonomik durumu güçlü olanlardan daha fazla tükenmişlik yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Bu ayrıntıların yanında genel bir değerlendirme yapıldığında, en düşük 22 puan, en yüksek 88 puan alınabilen genel tükenmişlik ölçeğinden ortalama 45-46 puan alınması; en düşük 9, en yüksek 36 puan alınabilen duygusal tükenme alt boyutundan ortalama 15-16 puan alınması; en düşük 5, en yüksek 20 puan alınabilen duyarsızlaşma alt boyutundan ortalama 6-7 puan alınması; en düşük 8, en yüksek 32 puan alınabilen kişisel başarı alt boyutundan yaklaşık 22-24 puan alınması; din görevlilerinin genel tükenmişlik, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma açısından herhangi bir sorun taşımadıkları diğer taraftan kişisel başarı bakımından puanlarının yüksek olması kendilerini başarısız buldukları anlamına gelmektedir. Duygusal tükenme ve duyarsızlaşma konusunda beklenen bir durumda olan din görevlilerinin kişisel başarı açısından kendilerini yeterli görmemeleri mesleki idealizm ile ilişkilendirilebileceği gibi, dinin kendilerine yüklediği sorumluluk bilinciyle de ilişkilendirilebilir. Bu aynı zamanda din görevlilerinin işlerini daha iyi yapma arzusu taşıdıkları şeklinde yorumlanabilir.

Araştırma soruları açısından konuya bakılacak olursa, bu çalışmada, özet olarak kadın ve erkeklerin duyarsızlaşma açısından farklılaştığı; yaşla duygusal tükenme, mesleki kıdemle duygusal tükenme ve duyarsızlaşma arasında anlamlı bir ilişki olduğu; tükenmişlik

düzeinin, çalışma yerinin köy ya da şehir olmasına, öğrenim düzeyine, medeni duruma, taltif edilme ya da edilmemeye göre farklılaşmadığı; ekonomik durumunu iyi olarak algılayanların, ekonomik durumunu kötü olarak algılayanlardan duygusal tükenme bakımından farklılaştığı, sonuçlarına ulaşılmıştır.

Hiç kuşkusuz bu sonuçlar, örnekleme sınırlı olup genelleme yapılamaz. Ancak konuyla ilgili olarak yapılacak yeni çalışmalardan elde edilecek sonuçlar birleştirilerek daha geçerli ve güvenilir bilgilere ulaşılabilir.

Kaynaklar

- Abacı, Z. K., (2004), *Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'na Bağlı Saray Ve Ayaş Rehabilitasyon Merkezlerinde Bakıma İhtiyaç Duyan Bireylerin Bakımından Sorumlu Personelin İş Doymu, Tükenmişlik, Stres Ve Depresyon Düzeyleri Açısından Karşılaştırılması*, Ankara Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Avşaroğlu, S., Deniz, M. E., Kahraman, A. (2005), "Teknik Öğretmenlerde Yaşam Doymu, İş doymu ve Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, ss: 115-129.
- Budak, G., Sürgevil, O., (2005), "Tükenmişlik ve Tükenmişliği Etkileyen Örgütsel Faktörlerin Analizine İlişkin Akademik Personel Üzerinde Bir Uygulama", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C: 20, 2, ss: 95-108.
- Dolunay, A., B., Piyal, B., (2003), "Öğretmenlerde Bazı Mesleki Özellikler ve Tükenmişlik", *Kriz Dergisi*; 11, ss:35-48
- Ergin, C. (1993) "Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması", (Ed. R. Bayraktar ve İ. Dağ) *VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları*, Ankara VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Düzenleme Kurulu ve Türk Psikologlar Derneği Yayını, ss. 143-154.
- Figley, C., R. (1995) "Compassion Fatigue as Secondary Traumatic Stress Disorder: An Overview" in *Compassion Fatigue: Coping with Secondary Traumatic Stress Disorder in Those Who Treat the Traumatized*, (Edited by Charles R. Figley), Taylor & Francis, Inc.

- Halbesleben, J. R. B. and Buckley, M. R. (2004), "Burnout in Organizational Life", *Journal of Management*, C: 30, 6, ss: 859–879.
- Maslach, C., Jackson, S., E. (1981), "The Measurement of Experienced Burnout", *Journal of Occupational Behavior*. Vol: 2, pp:99-113.
- Maslach, C., Jackson, S., E. (1986), *The Maslach Burnout Inventory*, Manual (2nd ed.) Palo Alto, CA: Consulting Psychologist Pres.
- Oruç, S., (2007), *Özel Eğitim Alanında Çalışan Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi: Adana İli Örneği*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Özdemir, A., Coşkun, A., Özdemir, D. H., Çınar, Z., (1999), "Diş Hekimliği Fakültesi Öğretim Elemanlarında Mesleki Tükenmişlik Ölçeğinin değerlendirilmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi*, C: 2, S: 2, ss. 98-104.
- Sayıl, I., Haran, S., Ölmez, Ş., Özgüven, H. D., (1997), "Ankara Üniversitesi Hastanelerinde Çalışan Doktor ve Hemşirelerin Tükenmişlik Düzeyleri", *Kriz Dergisi*; 5(2), ss:71-78.
- Sunter, A. T., Canbaz, S., Dabak, Ş, Öz, H., Peşken, Y., (2006), "Pratisyen Hekimlerde Tükenmişlik, İşe Bağlı Gerginlik ve İş Doyumu Düzeyleri", *Genel Tıp Dergisi*, C: 16, 1, ss:9-14.
- Şanlı, S., (2006), *Adana İlinde Çalışan Polislerin İş doyumu ve Tükenmişlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Burnout in Religious Staffs

Citation / ©- Kayıklık, H. (2007). Burnout in Religious Staffs. *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 7 (2), 1-19.

Abstract- Object: This study has been carried out to define the burnout situation of prayer leaders and Kur'an teachers and to compare the situation according to some demographic characteristics. **Method:** The sample group of this descriptive study has been chosen from the universe with systematic sampling method. The data has been collected by applying the questionnaire (Maslach Burnout Inventory and the form for demographic characteristics) and has been analyzed with SPSS. **Results:** According to the result of the research, there was significant statistical difference in the depersonalization subscale between prayer leaders (imam-hatip) and Kur'an teachers, but there was not any significant difference in the personal accomplishment and emotional exhaustion subscales. Age was found to be significant on the scores of the emotional exhaustion. The number of years spent in job was found to be significant on the scores of the emotional exhaustion and depersonalization. There was no significant difference in emotional exhausting, depersonalization, personal accomplishment, according to marital status, working at the city center or not and educational level.

Key words- psychology, burnout, prayer leader (imam-hatip), Kur'an teacher, Maslach burnout inventory.